

УДК 355.01:341.223.14:327.5](470-651.1:477-651.2)“20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2024.04.091>

ЛИТВИНЧУК НАТАЛІЯ

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0691-9662>

LYTVYNCHUK NATALIIA

a Ph. D. in History, a research fellow at the *Ukrainian Ethnological Center* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0691-9662>

Бібліографічний опис:

Литвинчук, Н. (2024) Зміна парадигми сусідських взаємин у північно-східному ареалі українсько-російського прикордоння. *Народна творчість та етнологія*, 4 (404), 91–99.

Lytvynchuk, N. (2024) A Paradigm Shift in Relations in the Northeastern Area of the Ukrainian-Russian Borderlands. *Folk Art and Ethnology*, 4 (404), 91–99.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ЗМІНА ПАРАДИГМИ СУСІДСЬКИХ ВЗАЄМИН У ПІВНІЧНО-СХІДНОМУ АРЕАЛІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ

Анотація / Abstract

У статті запропоновано актуальні для сучасної етнології теоретичні й прикладні ракурси дослідження сусідства як соціокультурного, суспільно-політичного та географічного явища. Розглянуті аспекти продиктовані реаліями російсько-української війни, що радикально змінила парадигму співжиття спільнот на суміжних територіях, призвела до переоцінки взаємин і сформувала нове сприйняття тих, хто перебуває по інший бік кордону.

З урахуванням емпіричних, статистичних, численних аудіовізуальних джерел та рефлексії власного досвіду проживання в досліджуваному просторі подано авторську концепцію осмислення процесу руйнування сусідських зв'язків і відносин унаслідок агресії. Основні зусилля спрямовані на те, щоб на тлі війни продемонструвати мінливий характер стосунків у просторі пограниччя. Зосередившись власне на північно-східному ареалі, удалося з'ясувати, що тамтешнє населення позбулося закоріненої етнічної компліментарності й толерантності до сусідів-росіян головню після того, як на собі відчуло їхню ворожість. Переломним моментом стало повномасштабне вторгнення, незважаючи на багаторічне збройне протистояння на Сході України. Лише особисті втрати й переживання, викликані подіями, що перетворювали мирний простір співжиття на зону протистояння, поляризували спільноти.

У статті окреслено природну для середовища пограниччя соціальну близькість і водночас нав'язану фейкову спорідненість, які породили оманливе відчуття безпечного сусідства. Значну увагу приділено розгляду воєнних наративів, що відображають тенденції розмежування на «своїх» та «чужих», містять виразні вербальні формули, через які транслюється опозиційність і виражаються негативні емоції як відповідь на агресію.

Репрезентована модель аналізу започатковує розгляд питань, що є надзвичайно гострими в контексті вивчення антропології конфліктів.

Ключові слова: російсько-українська війна, прифронтове прикордоння, міждержавне сусідство, сусідські взаємовідносини, співжиття, поляризація.

The theoretical and applied perspectives on the study of neighborhood as a socio-cultural, socio-political, and geographical phenomenon relevant to contemporary ethnology are submitted in the article. The aspects under consideration are dictated by the realities of the Russian-Ukrainian war, which, with its tools, has changed radically the paradigm of coexistence of the communities in the bordering territories, led to a reassessment of relations and formed a new perception of those on the other side of the frontier.

Taking into account empirical, statistical, and numerous audiovisual sources, as well as the reflection on the authoress's own experience of living in the studied space, the researcher presents her original concept of understanding the process of neighborly ties and relations destruction caused by aggression. The main efforts are aimed at showing the changing nature of relations in the borderland amid the war. Focusing specifically on the northeastern area, we have managed to find out that the inhabitants of the territory lost their deep-rooted ethnic complementarity and tolerance for their Russian neighbors mainly after experiencing their hostility. The full-scale invasion, despite years of armed conflict in Eastern Ukraine, has become a turning point. Only personal losses and feelings caused by the events that turned a peaceful space of coexistence into a zone of confrontation polarized communities and forced them to build boundaries in their relationships.

The social closeness natural to the borderland environment and the fake kinship imposed at the same time, which gave rise to a false sense of a safe neighborhood, are described in the paper. Significant attention is paid to war narratives reflecting the tendencies of dividing into "us" and "them", contain expressive verbal formulas that transmit opposition and negative emotions as a response to aggression.

The submitted model of analysis begins the consideration of issues that are extremely acute in the context of studying the anthropology of conflicts.

Keywords: Russian-Ukrainian war, frontline borderland, interstate neighborhood, neighborly relations, coexistence, polarization.

Постановка проблеми. Тема сусідства й сусідських відносин в українській етнології, можна сказати, є класичною. Як у попередньому, так і в нинішньому ХХІ ст. вітчизняні вчені (О. Кувеньова, В. Сироткін, М. Гримич, Р. Тарнавський, В. Горова та ін.) перманентно досліджували її в контексті звичаєво-правової культури, еволюції традиційного громадського побуту, звичаїв колективної трудової взаємодопомоги. Пошук зв'язків із суміжними дисциплінами через аналіз наукових студій засвідчив, що феномен сусідства сьогодні вимагає ширшого потрактування й нових інтерпретацій. Це складне багатовимірне явище, яке необхідно розглядати з різних кутів зору, озброївшись арсеналом методів та інструментарію.

Теоретичне осмислення питання, зокрема дефініції ключового поняття «сусідство», привело до думки, що істотною особливістю, на яку вказує логічне визначення, є територіальна близькість, тобто перебування або

проживання на невеликій відстані від когось. Закономірно той, хто знаходиться чи мешкає поруч, називається «сусідом». У «Словнику української мови» вміщено кілька формулювань, які розкривають зміст відповідної лексеми. За одним із них, це: «держава, місцевість, що межує з іншою державою, – місцевістю, а також населення суміжної держави, місцевості» [11, с. 856]. Показово, що термін у цьому значенні широко побутує в зарубіжному політичному дискурсі. На рівні власне міждержавних сусідських відносин етнологи зазвичай вивчали ідентифікаційні процеси, крос-культурні зв'язки й взаємовпливи. Проте окремі аспекти цієї та вищезгаданої проблематики потребують наукового погляду із сучасних позицій. Очевидною є необхідність вийти за усталені рамки попередніх досліджень і, використавши міждисциплінарний підхід, розглянути сусідство як соціокультурну, суспільно-політичну та географічну категорію на тлі російсько-української війни.

Заглиблення в теоретичні аспекти проблеми також дозволяє дійти висновку, що незалежно від того, хто сусідить – окремі індивіди чи спільноти, – сутність явища полягає в співіснуванні та взаємодії одних з іншими в конкретному просторі. У випадку, коли йдеться про сусідство між країнами, таким контактним ареалом передусім є прикордоння, а суб'єктами, від яких залежить характер міжособистісних і міжетнічних стосунків, особливості співжиття, – його мешканці з обох сторін. Попри, здавалося б, певну однозначність, природа сусідства все-таки багатовимірною. Маркером, який визначає складність і множинність, є простір зі встановленими кордонами. І це безсумнівно, адже сусідити між собою можуть мешканці одного будинку, вулиці, міста чи села, а також суміжних населених пунктів, громад, районів, областей та країн. Від локусу залежить тип стосунків, їх різноманітність. Однак стрижнем усюди є люди, навіть якщо розглядати сусідство в контексті адміністративно-територіальних одиниць і політичних утворень. Як окремі особи, так і спільноти будують взаємини з тими, хто живе поруч, виробляють правила й комфортну дистанцію співіснування, манеру спілкування, але водночас стають також заручниками цих стосунків. Сусідські відносини і сталі, і мінливі водночас. Якщо на мікрорівні можливо змінити сусідів, наприклад, переїхавши в інше місце проживання, то на макрорівні подібного вибору немає, країни-сусіди – це найчастіше назавжди.

Значну роль у формуванні міждержавних і міжнаціональних відносин, безумовно, відіграє політика сусідства. У тому випадку, коли принцип мирного уживання буде обопільним, кордонів у спілкуванні населення суміжних країн майже або цілком не існуватиме. Вони вибудовуватимуть на взаємовигідних умовах свою модель симбіозу, налагоджуватимуть тісні родинні, етнокультурні, економічні та інші зв'язки. У разі ж зовнішнього конфлікту, а тим паче збройних зіткнень, реалії співмешкання

будуть кардинально відрізнятися. Позаяк життя з ворогом у спільному просторі має інший вимір, ритм і правила. Характерна для сусідства близькість є лише географічною, у взаєминах між соціальними групами встановлюється безкомпромісна соціальна дистанція. Відмежовуючись етнічно, ментально, культурно тощо, сусіди проводять своєрідну демаркаційну лінію, яка роз'єднує їх, ділить на «своїх» та «чужих».

Виклад основного матеріалу. Задум розглянути сусідство на макрорівні з'явився в ході тривалої роботи з наративами, зафіксованими в північно-східній частині українсько-російського порубіжжя. Вивчаючи розповіді чоловіків і жінок різного віку й соціального статусу про життя на пограниччі в умовах миру та війни, я звернула увагу на те, що в мовленні вони доволі часто вживають лексему «сусіди» на означення мешканців суміжної країни, а також словесно виражають свою близькість із ними через поняття «сусідство». Історії, викладені з перших уст, дозволили проникнути в хисткий світ стосунків між людьми цього особливого середовища й зрозуміти, як межа, що розділяла території двох держав, структурувала взаємність, а неспровокована агресія одних проти інших порушила усталену систему цих зв'язків, викликала відчуженість і спричинила низку інших взаємозумовлених процесів.

З огляду на те що минулі, так би мовити, добросусідські відносини з росіянами солідно й досить докладно описані в багатьох царинах української соціогуманітаристики, часові рамки пропонованого дослідження значно звужено. У фокус узято період, який хронологічно збігається з повномасштабною фазою російсько-української війни. Це визначено перебігом подій, які відбувалися й відбуваються в північно-східній частині пограниччя, починаючи з 24 лютого 2022 року, оскільки саме вони змінили парадигму співжиття. Зважаючи на обставини, джерельну базу статті довелося наповнювати з різних ресурсів традиційними й не

зовсім звичними для етнології методами, оскільки реальна ситуація на українсько-російському кордоні, зокрема в прифронтовій смузі Чернігівської та Сумської областей, дещо обмежує експедиційну роботу. Отже, частково це матеріали, які вдалося зібрати методом віддаленої етнографії в травні 2022 року, авторські записи, здійснені в серпні 2023 року, та дані анкетного опитування, проведеного того самого року на Сумщині (Конотопський і Охтирський райони). Залучено також опубліковані в наукових виданнях усноісторичні спогади, які було задокументовано в рамках різних проєктів протягом 2022–2023 років. Левину долю розвідки склали свідчення й дописи, віднайдені в інформаційному полі. Переважно це репортажі з прифронтових населених пунктів та документальні фільми. Досить допоміжним у роботі став метод включеного спостереження. Розділене з досліджуваною спільнотою воєнне повсякдення та особисто прожитий у цьому просторі досвід слугували осмисленню й глибшому розумінню контексту.

Для тих, хто проживає в північно-східному ареалі пограниччя, вторгнення в Україну російських військових видавалося цілковитою нісенітницею. Це, зокрема, можна простежити завдяки фактичному контенту. Зухвале порушення фізичних кордонів і недоброзичлива поведінка сусідів викликали в місцевих мешканців повне нерозуміння того, що відбувається. Люди не могли пояснити причини агресії. Питання на кшталт «що ми їм зробили?», «за що?», «чому?» є практично хронічними. Вони звучать з інтерв'ю в інтерв'ю, супроводжуючи відверті й водночас напружені розповіді про події, що відбуваються на прифронтовій лінії вже понад два роки. Американський політолог Джон А. Васкес спробував знайти наукове пояснення глобальному питанню «Чому сусіди воюють?». Він переконаний, що «зв'язок між війнами й сусідами є дуже сильним, але його не помічають» [15, р. 277]. Серед причин ворожнечі, що їх детально

розглядає професор, – близькість, висока взаємодія та територіальна належність.

Зібрані факти дають підстави констатувати, що для багатьох мешканців Сумщини й Чернігівщини, які відкрито поділилися своїм досвідом війни, російський напад став тотальною несподіванкою, попри багаторічне збройне протистояння на Донбасі. Людям важко було зрозуміти ворожість до себе й загарбницькі наміри сусідів, адже десятиліттями вони мали спільний простір взаємодії. За їхніми словами, це були різноманітні контакти: економічні, виробничі, соціальні, культурні тощо. Наведені беззаперечні докази вказують на те, що співжиття зі зримими ознаками прагматизму мало історичну тяглість. Узвичаєні сусідські взаємини нашаровувалися на тісні сімейні узи, що підтверджують численні дослідницькі й журналістські інтерв'ю, матеріали анкетного опитування. Жителям пограниччя такі відносини здавалися закономірними, простими й цілком зрозумілими. Очевидно, що варто зважати також на етнічну змішаність суміжного прикордонного простору, адже ці землі історично населяли переважно українці. Утім, у першій половині ХХ ст. унаслідок експансії вони були штучно відрізані, без урахування етнографічного принципу, а відтак етнічна межа відхиляється від сучасного державного кордону України. Беззаперечним доказом цього є слобожанський говір південно-східного наріччя, яким і досі розмовляють у російських населених пунктах, розташованих майже впритул до українських.

Лінія, яка розділяє території країн-сусідів, у ментальній мапі порубіжжя має свої обриси. Вони визначаються минулим і теперішнім сприйняттям цього простору. Для людей, які проживають безпосередньо поруч із кордоном, ключовим критерієм конфігурації є фізична близькість. У своїх розповідях образ межі вони зазвичай моделюють через ландшафтні характеристики, оперуючи різними просторово-географічними маркерами. Це можуть бути як природні, так і інфраструк-

турні, сакральні об'єкти, за якими місцеві мешканці ідентифікують «свою», «чужу», а також спільну й так звану нейтральну територію. Як видно з багатьох інтерв'ю, для означення власне відстані між суміжними теренами оповідачі використовують офіційні метричні одиниці, але здебільшого, щоб додатково підкреслити невелику віддаль, вживають їх у контексті виразних описових формул, на кшталт: *тут ось рядом росія; ото од росія; ось перед вами росія* та ін. Цікавим є факт, що в проаналізованих на сьогодні наративах майже не фігурують слова «межа» й «кордон». Натомість періодично трапляється розмовна лексема «границя». Власне територію сусідньої країни, яка перебуває за рубезем, доволі часто називають «стороною», використовуючи такі конструкції, як: *російська сторона; та сторона; на тій стороні* тощо. Іноді це зумовлено тим, що спільноти двох держав розділяють гідрологічні об'єкти (річка, ставок).

Опрацьовані матеріали засвідчують те, що мешканці північно-східного прикордоння загалом не сприймали середовище свого проживання як зону потенційної небезпеки. Спроба глибше розібратися за допомогою усних свідчень з відсутністю відчуття загрози з боку сусідньої країни та скептичним ставленням до застережень про ескалацію конфлікту й широкомасштабний наступ, як і очікувалося, вивела на доволі передбачувану систему переконань. Оповідаючи про особистий воєнний досвід, дехто зізнається, що легкодумно вважав неможливими подібні операції в нинішню епоху. Крім того, трапляється чимало свідчень про те, що попередження про війну люди не сприймали як правду. Одні, що було досить винятково, не вірили з релігійних міркувань. Інші (їх переважна більшість) вважали росіян добросусідським народом і не допускали, що колись вони почнуть неспровокований збройний напад. Як показують джерела, такі ментальні установки переважно мали особи середнього та похилого віку, або так звані радянські люди. Мешканці прикордоння були настіль-

ки впевнені в щирості сусідів, їхній дружній прихильності, що дехто відмовляється вірити в реальність воєнного сьогодення навіть попри особисті втрати. Індивідуальні рефлексії, які можемо спостерігати, свідчать про закоріненість етнічної компліментарності, а також про особливості національного характеру. Щодо останнього, то досить промовистими в цьому зв'язку є результати дослідження поширених на Чернігівщині й Сумщині автостереотипів. Зокрема, серед доміантних ще до початку російсько-української війни було зафіксовано судження, що українці «занадто довірливі, кожен може нас обдурити» [2, с. 129].

Логічно припустити, що високий рівень симпатії до людей, які живуть поруч, виробився індивідуальною та колективною пам'яттю цієї спільноти на основі довоєнного досвіду міжлюдських і міжетнічних стосунків, про які сказано вище. Однак не варто відкидати сформований та глибоко закладений у свідомість українців набір образів – «дружнього» сусіда, «брата» чи «сестри». Документуючи війну на прикордонні, журналісти й науковці час від часу фіксують наративи подібного контексту: «*Як ми сусіди, рядом живем, ну, як можна подумати? Ми не думали, що... Ну, як?... Ну, брати нападуть. Ну, хай би якісь попуаси напали. <...> А тож, ну... ну свої. Ну, як?..*» [4]; «*Ми жили: Росія і Україна – братья. Братья считали одно другого, і уважали, і жили неплохо все вместе, а потом оце – скинулася беда такая. Путин той здурів, да наслав на нас Россию, щоб война была...*» [8, с. 42]. Дехто також називає Україну «матір'ю», а росію – «батьком». Підроблена спорідненість нав'язувалася навіть через символічне наповнення простору пограниччя ідеологічними маркерами, на кшталт монумента «Три сестри» поблизу с. Сеньківка Чернігівського району Чернігівської області. Споруджений ще за радянських часів фактично в точці зіткнення російського, українського й білоруського кордонів, він десятиліттями зміцнював у свідомості місцевого населення міфологему

про вічну дружбу між братніми народами, був символом «ідеї слов'янської єдності» [2, с. 160]. Власне культурну близькість (за Г. Бондаренко) активно транслювали через міжнародні фестивалі, які традиційно влаштовували в згаданому місці. Про те, що це був не лише візуальний, але й вербальний інструмент програмування суспільства, може свідчити фрагмент одного з дослідницьких інтерв'ю, яке записав у с. Ягідне на Чернігівщині в грудні 2023 року М. Бех: «<...> *всьо життя нас так вчили в школі, шо ми от Україна і росія – нерозлучні дві сестри*» [1, с. 118].

Факти та вчинки продемонстрували невидиму раніше сторону сусідів, оприявнили їхню «іншість». Обставини, у яких опинилися співмешканці, докорінно поляризували спільноти. Зі свідчень видно, що перенесене з початку повномасштабного вторгнення фізичне й моральне напруження залишило глибокий відбиток у пам'яті людей. Особливо міцно закарбувалися перші вибухи, довгезні колони військової техніки, авіабомбардування. Сусіди, узявши на себе соціальну роль ворога, усіляко прагнули відповідати їй; ані правові, ані моральні норми їх не зупиняли. Мешканці північно-східних територій, які пережили окупацію, розповідають про те, як російські солдати вдиралися в оселі, мародерили, руйнували господарки, знищували будинки, вирізали домашніх тварин, піддавали людей тортурам тощо. Описуючи таку поведінку військових, вони порівнюють їх із «диким плем'ям», «ордою», а за жорстоке ставлення до населення найчастіше називають «звірами», «нелюдами» та «катами». Загарбники нерідко асоціюються в українців з різними тваринами, часом із міфологічними й біблійними персонажами.

Перетворивши життя людей на пекло (про що говорять самі свідки), росіяни фактично власноруч сконструювали в світоглядній матриці пограниччя негативний образ сусіда. За наративами й рефлексіями оповідачів можна простежити, як у вимірі воєнних дій руйнуються стійкі уявлення й від-

бувається процес відмежування «себе» від тих, з ким донедавна відчувалася особлива спорідненість. Згадуючи колишні тісні взаємини з росіянами, які живуть побіч, українці зізнаються в теперішньому неприйнятті їх і висловлюють своє категоричне бачення цих стосунків у майбутньому. Зокрема, думки респондентів висловлюються в таких формулюваннях: *уже не друзі і не брати; уже не свої; уже чужі ми стали*. Дехто за ворожість публічно називає сусідній народ «недобратами». Така зміна думки на прикордонні зіставляється із загальнонаціональною настроєністю, про що свідчать результатами соціологічного опитування, проведеного в травні 2023 року [5].

Системні агресивні дії в прифронтовій зоні лише радикалізують поділ на «своїх» та «чужих». Якщо подивитися на те, як люди прикордоння словесно виражають цю поляризацію, то відразу помітно найбільш типові маркери. Насамперед це займенники, а саме: *вони* (рідше *воно, еті, оті*, вжиті з негативним відтінком), *ви – ми, їм – нам, їхні – наші*, які в змісті воєнних наративів указують на опозиційність; а також частка *не* (нерідко в парі з модальним *уже* для підсилення заперечного значення), що дозволяє виразити еволюцію уявлень щодо росіян і зміну ставлення до них порівняно з минулим. Нове сприйняття сусідів вербалізується й через певні оцінні судження. На цьому етапі дослідження в усному та писемному мовленні мешканців прикордоння виявлено кілька таких виразів. Їх формують метафори з негативною конотацією: «*Якщо серед нас буде все менше й менше людей російськомовних, то цьому скаженому сусіду просто не буде кого тут захищати*» [3]; а також прикметники, вжиті в іронічному контексті, що змінює значення лексеми з позитивного на негативне: «*Дуже лоскотно нам живеться і весело. Ізвініть, шо я так то... Хороші сусіди. Не дай Бог їм...*» [10]. Водночас фігурують емоційно-експресивні формулювання, які свідчать про уособлення сусідів-росіян в образі глави їхньої держави: «*Прокинулась... Та сама п'ята... Година само-*

губць... Сподіваюсь – ні, – вірю, що кривавий керманич – найгірший сусід з усіх можливих – приведе свою країну 404 до колективного самозубства... І ніщо більше не загрожуватиме весні!...» [13]. Трапляються також поодинокі інтерв'ю з порубіжжя, у яких люди дають непряму оцінку тим, хто живе поруч, але підтекст висловленої думки цілком зрозумілий. Так, житель Великописарівської громади, розповідаючи про життя на кордоні в реаліях війни, наголошує, що росіяни, мовляв, «ніколи й не були нам сусідами, так... тіки по карті сусіди» [6]. З одного боку, це суб'єктивне переконання помітно контрастує з домінантним наративом про довоєнні добросусідські відносини, а з другого, – позбавляє його прикметної стерильності.

Відкриті висловлювання мешканців пограниччя вказують також на тенденцію зростання антипатії до росіян, зміну емоційних установок щодо них. Показово, що спільною реакцією на сусідську ворожість є ненависть. З огляду на деякі свідчення, тригером для неї стали перші постріли із суміжної території. Тим часом тривалі перманентні удари по прикордонних населених пунктах дедалі більше посилюють у тамтешніх жителів це глибоке емоційно негативне почуття до країни-агресорки та її населення. Плетениця переживань, що огортає українців у ході проживання війни, увиразнює в суспільній свідомості образ недоброзичливого сусіда. Його сприйняття як потенційної загрози іноді виражається навіть через бажання обмежити право на існування поряд. Якщо подивитися на результати соціології, то підрив довіри до росіян в країні загалом відбувся, імовірно, ще в період першої фази війни. Адже кількість тих, хто у 2015 році бажав проживати з ними по сусідству, помітно зменшилася, порівняно з опитуванням 2006 року, власне, як і зростала чисельність респондентів, які б не хотіли мешкати поруч із представниками цієї національності [7, с. 12–13]. Окрім ненависті, нехтування мирним співжиттям викликає в багатьох людей також образ. До того

ж не лише стосовно тих, з ким мали безпосередньо стосунки та певну комунікацію, але й до росіян загалом. У цьому зв'язку особливо переконливими є індивідуальні розповіді й роздуми про спектр кривдних (часом змішаних) почуттів, породжених несправедливою сусідською ворожістю.

Омовляючи душевний біль, тривогу, презирство, лють тощо, мешканці прикордонних регіонів іноді вдаються до лайки, а особливо прокльонів на адресу ворога. Наприклад, у контексті різних розповідей можна натрапити на такі емоційні висловлювання: «Шоб вони подохли були вже!»; «Я бажаю їхнім дітям, шоб вони все це відчули на собі»; «Господи, хоть би їх уже глигнуло об суху дорогу!»; «Хай би їх чорти забрали, вмісті із усім лахмотинням, шоб їх тут і не було!» тощо. Аналізований матеріал засвідчує, що подібні побажання виголошують переважно жінки середнього та старшого віку, що характерно для народної традиції. Їх удається виловити з дослідницьких і журналістських інтерв'ю, записаних безпосередньо на прикордонні та у віддалених від лінії розмежування громадах. Вербальну агресію зазвичай провокують руйнування та втрати, завдані цілеспрямованими обстрілами з території держави-агресорки. Нерідко зловісні слова посиляються власне її верховному головнокомандувачу, як-от: «Гори, путін, в пеклі!»; «Шоб ти здох отам, путін отой проклятий!»; «Хай його живим у землю закопають, того путіна і його прихлебатілей!». Як бачимо з наведених прикладів, мовці по-різному конструюють ці ритуальні (магічні) формули, однак єдина покута, яку вони транслюють через них суб'єкту свого прокляття, – смерть. Очевидно, що у зміст цих експресивних виразів покладено так званий принцип дзеркальності. За антропологією Анною Енгелькінг, «правило дзеркала» (польською – *regula lustra*, англійською – *rule of the mirror*) полягає в тому, що «покарання, яке покладається на грішника, є дзеркальним відображенням учиненого ним гріха» [14, с. 241]. Порівнюючи фольклорні тексти з

даними пілотного анкетування, проведеного в кількох громадах Сумщини, спостерігаємо цілком тотожні погляди. Зокрема, більшість респондентів вважає, що саме кремлівський лідер є супостатом України. Разом із ним, на думку значної частини опитаних, ворогом нашої держави є *росіяни, всі росіяни, зазомбовані росіяни*.

Висновки. На тлі розривання соціальних зв'язків переважає матриця етнічних стереотипів щодо сусідньої країни та її населення, з'являються стійкі негативні образи й етнофолізми, запускаються неминучі процеси, пов'язані з колективною свідомістю, історичною пам'яттю, ідентичністю, які вимагають спеціального систематичного аналізу. Оскільки формат статті унеможливає висвітлення окреслених ракурсів, а також інших не менш актуальних аспектів цієї складної, насправду, проблематики, убачається потреба розглянути їх у перспективі в наступних публікаціях. Висновуючи вищевикладене, дозволю собі процитувати судження професорки Кетрін Ваннер, що цілком корелює з дослідженими реаліями:

«Війна травмує людей, розбиває спільноти та руйнує моделі повсякденного життя, але вона також викликає реакцію на ці небажані події, які, імовірно, матимуть довготривалі наслідки» [12, р. 14–15]. Якщо екстраполювати припущення антропологині власне на середовище північно-східного українсько-російського пограниччя, то очевидно, що найближчим часом навряд чи вдасться повернути колишню міжетнічну толерантність і комунікативність. Після того як були порушені всі межі й закони добросусідства, у просторі співіснування, здається, не залишилося місця для терпимості. У ході проживання війни, що відбирає не лише матеріальні блага, але й людські цінності, кожен засвоїв трагічний досвід мешкання в прикордонні, який транслюватиме майбутнім поколінням. Про пережите гірко не даватимуть забути спаплюжений простір, зацементований в спогадах образи, а також докази війни, свідомо збережені в родинних «як нагадування» про ворожих сусідів, «щоб показувати своїм дітям і розповідати, хто вони і чого можна від них чекати» [9, с. 169].

Джерела та література

1. Бех М. Чернігівщина – північний форпост: окупація, звільнення, перспективи сусідства. *Матеріали до української етнології*. 2023. Вип. 22. С. 116–124. DOI: <https://doi.org/10.15407/mue2023.22.116>.
2. Бондаренко Г. Українська етнокультура в контексті глобалізаційних викликів. Київ, 2014. 226 с.
3. Два роки війни. Добровольці Сум. *Телекомпанія СТС*. 23.02.2024. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=yHoT7hgFYg0>.
4. «Зруйновані мости» – документальний фільм Суспільного про життя в прикордонних селах Сумщини. *Перший*. 29.03.2023. URL : https://www.youtube.com/watch?v=NQiX-8Nv_xo.
5. Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023 р.). *Разумков центр*. 21.08.2023. URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>
6. Кордон за городами: як нині живеться мешканцям села Попівка на Сумщині. *Суспільне Суми*. 21.08.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=IwE>.
7. Національна безпека і оборона. 2016. № 3–4. 134 с. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf.
8. Панкова А. «... це війна, це вбивання цивільних, мирних...»: Мешканці передмістя Чернігова про особливості воєнного повсякдення під час російського наступу та життя в окупації (24 лютого – 2 квітня 2022 р.) (запис і публікація А. Панкової; О. Боряк). *Український історичний журнал*. 2022. Чис. 6. С. 30–47. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.06.030>.
9. Подобна Є. Форпост Охтирка. Харків : Фоліо, 2023. 222 с.
10. «Пройти по вулиці викликає тахікардію». Як живуть мешканці прикордонного села на Сумщині. *Суспільне Суми*. 5.05.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=uR5gr-f5TSs>.

11. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодіа (голова) [та ін.]. Київ, 1978. Т. 9. 916 с.
12. Dispossession. Anthropological Perspectives on Russia's War Against Ukraine / Edited by Catherine Wanner. New York : Routledge, 2024. 253 pp. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003382607>.
13. Emiliya Ayzenshtat. 24.02.2024. URL : <https://www.facebook.com/emiliya.ayzenshtat>
14. Engelking A. Kłątwa. Rzecz o ludowej magii słowa. Warszawa : Oficyna Naukowa, 2010. 364 s.
15. Vasquez John A. Why Do Neighbors Fight? Proximity, Interaction, or Territoriality. *Journal of Peace Research*. 1995. Vol. 32. No 3. Pp. 277–293. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022343395032003003>.

References

1. BEKH, Mykola. Chernihiv Region is the Northern Outpost: Occupation, Liberation, and Neighborhood Prospects. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 2023, iss. 22, pp. 116–124 [in Ukrainian]. . DOI: <https://doi.org/10.15407/mue2023.22.116> [in Ukrainian].
2. BONDARENKO, Halyna. *Ukrainian Ethnic Culture in the Context of Globalization Challenges*. Kyiv, 2014, 226 pp. [in Ukrainian].
3. ANON. Two Years of the War. Volunteers of Sumy. *STS TV Company*. February 23, 2024 [online]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=yHoT7hgFYg0> [in Ukrainian].
4. ANON. “Destroyed Bridges” – the Documentary by Suspilne about Life in the Border Villages of Sumy Region. *Pershyi*. March 29, 2023 [online]. Available from: https://www.youtube.com/watch?v=NQjX-8Nv_xo [in Ukrainian].
5. ANON. Identity of Ukrainian Citizens: Trends of Change (May 2023). *Razumkov Center*. August 21, 2023 [online]. Available from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r> [in Ukrainian].
6. ANON. The Frontier is in the Backyards: How the Inhabitants of the Village of Popivka in the Sumy Oblast are Living Now. *Suspilne Sumy*. August 20, 2022 [online]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=lwE0Vk6d6Nw> [in Ukrainian].
7. *National Security and Defense*. Kyiv, 2016, no. 3–4, 134 pp. [online]. Available from: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf [in Ukrainian].
8. PANKOVA, Anastasiia, Olena BORIAK. «...this is the War, this is Murder of Peaceful Civilians...»: Chernihiv Neighborhood's Residents about the Peculiarities of Everyday Life during the Russian Offensive and Life under Occupation (February 24 – April 2, 2022) (recorded and published by A. Pankova, O. Boriak). *Ukrainian Historical Journal*, 2022, no. 6, pp 30–47 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.06.030> [in Ukrainian].
9. PODOBNA, Yevheniia. The Outpost of Okhtyrka. Kharkiv: Folio, 2023, 222 pp. [in Ukrainian].
10. ANON. «Walking Down the Street Causes Tachycardia». How do the Residents of a Border Village in Sumy Region Live? *Suspilne Sumy*. May 5, 2023 [online]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=uRSgr-f5TSs> [in Ukrainian].
11. BILODID, Ivan, editorial board's chairperson, et al. *Dictionary of the Ukrainian Language: In Eleven Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1978, vol. 9, 916 pp. [in Ukrainian].
12. WANNER, Catherine, ed.-in-chief. *Dispossession. Anthropological Perspectives on Russia's War Against Ukraine*. New York: Routledge, 2024, 253 pp. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003382607> [in English].
13. AYZENSHTAT, Emiliya. February 24, 2024 [online]. Available from: <https://www.facebook.com/emiliya.ayzenshtat> [in Ukrainian].
14. ENGELKING, Anna. *Kłątwa. Rzecz o ludowej magii słowa [The Curse. The Thing about Folk Word Magic]*. Warsaw: Scientific Office, 2010, 364 pp. [in Polish].
15. VASQUEZ, John A. Why Do Neighbors Fight? Proximity, Interaction, or Territoriality. *Journal of Peace Research*. 1995, vol. 32, no. 3, pp. 277–293. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022343395032003003> [in English].

Отримано / Received 30.04.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 05.12.2024